Rob Hartmans versus Geerten Waling

de Nederlandse Boekengids

The Dutch Review of Books

David Rijser
Open het gymnasium!

Jilt Jorritsma
Piet Emmer, verstekeling van de geschiedenis

Michiel Leezenberg
Foucault, seks en Augustinus

Ilse Josepha Lazaroms
De bloedige route tussen huid en taal

Dick Pels
Latour: 'de aarde slaat terug!'

Annelot Prins
Wat is cool?

LOSSE VERKOOP: €7,95
9 789492 476135

jaargang 3, nummer 2, april-mei 2018

dNBg
de Nederlandse Boekengids

Inhoudsopgave

3 onderwijs
Open het gymnasium!
David Rijser

4 postkolonialisme
Wij, anachronismen
Jilt Jorritsma

6 filosofie
Foucault, seks en Augustinus
Michiel Leezenberg

9 literatuur
De smalle grens tussen universeel en generiek
Het oeuvre van Nobelprijswinnaar Kazuo Ishiguro
Fiep van Bodegom

12 versies
Guicciardini's *Ricordi* en Van Hengels *Zieners*
Rob Hartmans en Geerten Waling

15 Gerbrandy leest...
Harde poëzie
Piet Gerbrandy

16 literatuur
De nieuwe leegte
over moederschap en het lichaam
Ilse Josepha Lazaroms

20 klimaat
Oog in oog met Gaia
Dick Pels

22 popcultuur
Het masker van cool
Annelot Prins

25 kunst
Een kleine geschiedenis van de streetart
Claudia Cosma

28 letterkunde
De plooien van de historische kritiek
Frans Willem Korsten over onze barokke zeventiende eeuw
Jürgen Pieters

32 cultuurgeschiedenis
Europa's droom
Wim Verbaal

35 antieke filosofie
Presocraten
Sjoerd van Hoorn

37 economie
Zoeken naar het verhaal voor de 21e eeuw
Harry van Dalen

39 publiekssociologie
Osse pillenfabriek gestript
Marjolijn Voogel

Auteurs

Fiep van Bodegom (1984) studeerde literatuurwetenschappen en cultural analysis aan de UvA. Ze werkt en schrijft voor *De Groene Amsterdammer* en is redacteur bij *De Gids*. Recensies, essays, interviews en proza van haar hand verschenen o.a. in voornoemde publicaties, *Trouw*, *Metropolis M*, *DW B* en *nY*.

Claudia Cosma (1973) is kunsthistorica, beeldredacteur en duo-vormgever van *de Nederlandse Boekengids*. In het dagelijks leven is ze werkzaam als docente Kunst en Beeldende Vorming in het voortgezet onderwijs.

Harry van Dalen (1961) is als hoogleraar economie verbonden aan Tilburg University en als onderzoeker aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) te Den Haag. Hij is tevens hoofdredacteur van het economische blog www.mejudice.nl.

Piet Gerbrandy (1958) is dichter en classicus. Hij is redacteur van *De Gids* en schrijft vast voor *de Nederlandse Boekengids*. In 2015 verschenen zijn verzamelde gedichten bij Atlas Contact onder de titel *Voegwoorden*. Zijn recentste essaybundel is *De jacht op het sublieme* (De Bezige Bij 2014).

Rob Hartmans (1959) is historicus en journalist. Hij schrijft vast voor *de Nederlandse Boekengids* en daarnaast regelmatig voor *NRC Handelsblad* en *Historisch Nieuwsblad*. Laatste boek: *Zwarte bladzijden uit de vaderlandse geschiedenis* (Omniboek 2017).

Geerten Waling (1986) is historicus, columnist voor *Elsevier Weekblad* en *de Volkskrant* en werkt als docent en onderzoeker aan de Universiteit Leiden, waar hij in 2016 promoveerde op het boek *1848 – Clubkoorts en revolutie. Democratische experimenten in Parijs en Berlijn*. In 2017 verscheen zijn boek *Zetelroof. Fractiediscipline en afsplitsing in de Tweede Kamer, 1917-2017*, en afgelopen maand *Gemeente in de genen* (met Wim Voermans).

Sjoerd van Hoorn (1973) studeerde filosofie in Nijmegen. Hij schrijft voor diverse Nederlandse en buitenlandse tijdschriften.

Jilt Jorritsma (1991) is geschiedfilosoof, schrijver en essayist. Hij studeerde moderne geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en was verbonden aan de werkgroep 'Beroepsethiek voor historici' van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap. Hij is hoofdredacteur van *Jonge Historici* en publiceert over de tegenwoordigheid van het verleden in het heden.

Ilse Josepha Lazaroms (1979) is historica, literair vertaler, schrijver en senior redacteur van de *European Review of History*. Ze behaalde haar MA aan Universiteit Utrecht (literatuurwetenschap en gender studies, summa cum laude), haar doctoraat aan het European University Institute (Florence), en was daarna als postdoc verbonden aan The Hebrew University of Jerusalem, de Central European University, het Imre Kertész Kolleg (Jena) en het Center for Jewish History (New York). Op dit moment werkt ze aan haar debuutroman, *Vinter* (voor Cossee), en aan *Emigration from Paradise: Home, Fate, and Nation in Post-World War I Jewish Hungary* (voor Stanford University Press).

Michiel Leezenberg (1964) werkt bij de afdeling Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde onder meer *Islamitische filosofie: een geschiedenis* (Bulaaq 2001; 2008), bekroond met de Socrates wisselbeker, en *De minaret van Bagdad: seks en politiek in de islam* (Prometheus 2017).

Dick Pels (1948) is socioloog, publicist en singer-songwriter. Zijn meest recente boek is *A Heart for Europe. The Case for Europatriotism* (2016). Van 2010 tot 2013 was hij directeur van Bureau de Helling, het wetenschappelijk bureau van GroenLinks. In 2015 verscheen het album *Crosspath* en in 2017 de single 'Find My Way' (Spotify, iTunes etc.).

Jürgen Pieters (1969) doceert algemene en theoretische literatuurwetenschap aan de Universiteit Gent. Recente boeken: *Op zoek naar Huygens. Italiaanse leesnotities* (Poëziecentrum, 2014) en (samen met Jo en Laurens De Vos) *Shakespeare. Een auteur voor alle seizoenen* (Lannoo, 2016). Een nieuw boek over de troost van de literatuur is in de maak.

Annelot Prins is doctoraal kandidaat amerikanistiek aan de Freie Universität Berlijn. Ze studeerde literatuurwetenschappen en cultural studies, en heeft een specifieke interesse in Amerikaanse popcultuur. Voor haar dissertatie onderzoekt ze de opkomst van celebrity-feminisme in hedendaagse Amerikaanse popmuziek.

David Rijser (1956) doceert klassieken en cultuurgeschiedenis van de oudheid aan de Universiteit van Amsterdam en is daarnaast als essayist actief in de media. Laatste boek: *Een telkens nieuwe oudheid. Of: Hoe Tiberius in New Jersey belandde* (Amsterdam University Press 2016), waarin hij laat zien hoe de receptie van de klassieke oudheid onze cultuur door de eeuwen heeft verbonden.

Wim Verbaal (1960) is als hoofddocent Latijnse taal en literatuur verbonden aan het departement Letterkunde van de Universiteit van Gent. Hij was redactielid van *Hermeneus* en is gespecialiseerd in Latijnse poëtica door de eeuwen heen. Recent verscheen van hem bij uitgeverij P Leuven een vertaling van Walafried Strabo's *Hortulus* en John Miltons *Epitaphium* samen met een vertaling van de *Asinarius* door Stijn Praet.

Marjolijn Voogel (1970) is freelance uitgever en onder meer werkzaam bij Amsterdam University Press. Zij studeerde Frans in Groningen en sociologie aan de UvA. Recentelijk promoveerde zij aan op een historisch sociologisch onderzoek over de positie van de Franse taal in het onderwijs en de uitgeverij in Nederland (EUR).

Colofon

hoofdredacteur
Merlijn Olnon

redactiesecretaris
Niels Springveld

redacteuren
Channa van Dijk, Maria Cosette Molijn, Christiaan Roodenburg, Kim Schoof & Tivadar Vervoort

acquirerend redacteuren
Dirk Alkemade, Arthur Eaton (met verlof), Merel van Geel, Maite Karssenberg, John Kleinen, Arnoud Stavenuiter, Wim Verbaal, Lukas Verburgt, Marjolijn Voogel, Liesbeth Vries & Marij de Wit

ontwerp & vormgeving
Jeroen Mimran

vormgeving & beeld
Claudia Cosma

tekstcorrectie
Irwan Droog

Stichting De Nederlandse Boekengids
Tjipke Bergsma, Yra van Dijk, Merlijn Olnon, Edgar du Perron, Frans W. Saris, Joke de Vries & Jan-Peter Wissink

ISSN
2468-5356

verschijningsfrequentie
6x per jaar

druk
Rodi Rotatiedruk

abonnementen
via www.nederlandseboekengids.com/abonnementen
digitaal: € 30 p/j
papier+digitaal (heel Europa): € 45 p/j
papier+digitaal (wereld): € 90 p/j

contact
redactie: redactie@nederlandseboekengids.com
uitgever: info@nederlandseboekengids.com
stichting: secretariaat@nederlandseboekengids.com
postadres: de Nederlandse Boekengids
p/a Merlijn Olnon Publicis
Rheastraat 73
1076 DS Amsterdam

De Nederlandse Boekengids is een uitgave van Merlijn Olnon Publicis, in opdracht van Stichting De Nederlandse Boekengids.

Publicis

de Nederlandse Boekengids is bij iedere boekhandel te bestellen, en daarnaast altijd op voorraad bij:

www.athenaeum.nl www.boekhandeldouwes.nl www.hijmanongerijmd.nl www.roelants.nl www.scheltema.nl www.vanstockum.nl

Beeldcredits: *cover – Boswal, Gerrie Wachtmeester, 2001 (Wikimedia Commons); Fajoemportret (Wikimedia Commons); Mikegi (Pixabay); Mist Noordwijkerhout, DWTDimitri, eigen werk (Wikimedia Commons); Eternal clock, Robbert van der Steeg (Wikimedia Commons); Forest, Susannp4 (Pixabay); Sarah Manguso © Andy Ryan; Rivka Galchen © Nina Subin, courtesy of New Directions; Belle Boggs © Trace Ramsey; Bregje Hostede © Willemieke Kars; Maggie Nelson © Harry Dodge; Aqua CERES 20021001 lrg (Nasa); Sign, Cool, California (Wikimedia Commons); Vhils in Beja, Nicola Di Nunzio, 2017 (Wikimedia Commons); Eerbetoon aan Basquiat, Banksy, London, 2017 (Wikimedia Commons); Urban Nation, Berlijn, 2017 © Claudia Cosma; Schilderij met liassen van de Thesaurie Ordinaris der stad Amsterdam, Cornelis Brizé, 1656 (Wikimedia Commons); Gezicht op Delft tijdens de explosie van 1654, Egbert Lievensz. van der Poel, 1654 (Wikimedia Commons); Gezicht op Delft na de explosie, Egbert Lievensz. van der Poel, 1654 (Wikimedia Commons); Doors, Qimono (Pixabay).*

Oog in oog met Gaia

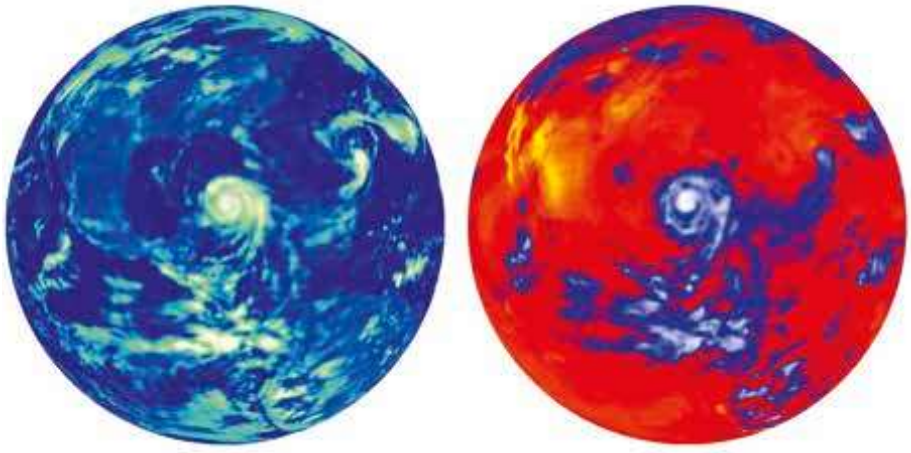

En opnieuw beefde de Groningse aarde, op 8 januari, met een kracht van 3,4 op de schaal van Richter. Daags erna uitte de Leuvense geoloog Manuel Sintubin zijn vrees dat we, na eerdere voorspellingen van dalende seismiciteit, weer terug bij af waren. Hadden we nog wel vat op het systeem, of waren die breuken 'een eigen leven gaan leiden'? Was er sprake van een ontkoppeling tussen gaswinning en seismische activiteit, 'Zijn er misschien breuken die gewoon hun ding doen, bij wijze van spreken?' (*NRC Handelsblad*, 9 januari 2018)

De mensheid wordt vaker getroffen door aardbevingen, maar inmiddels weten we dat grondschokken als deze niet voor rekening komen van een wrekende God of een onpersoonlijke Natuur, maar een onwelkome verhoging zijn van onze eigen gasrekening, met dank aan de NAM en de Nederlandse overheid. 'Wij' hebben de schade zelf veroorzaakt door onze ingrepen in de natuur – een verband dat lange tijd door de winnings- en winstbeluste NAM werd ontkend. De Groningse aarde 'slaat terug', deelt forse klappen uit, en de kosten, zowel materieel als psychisch, zijn enorm. Kansberekeningen blijken waardeloos, protocollen moeten opnieuw op de schop, producenten, politici, toezichthouders en burgers ruziën over alles: de veiligheid van de bewoners, de gevolgen voor de gaswinning en de schatkist, de behandeling van de schadegevallen en de noodzakelijke bouwkundige ingrepen. Vrijwel iedereen ziet onderhand de noodzaak van omschakeling naar andere energiebronnen, maar ook de enormiteit van de benodigde operatie.

Hebben we hier te maken met 'de wraak van Gaia', naar de alarmerende boektitel van James Lovelock uit 2006? Vecht de Groningse aarde terug en bedreigt zij nu haar belagers? In elk geval leveren de Groningse bevingen een perfecte casus voor Bruno Latours eigenzinnige versie van de Gaia-hypothese, de door Lovelock in 1969 gelanceerde gedachte dat de aarde een zelfregulerend organisch geheel vormt. De Franse wetenschapsantropoloog – controversieel vanwege zijn relativering van het onderscheid tussen wetenschap en politiek, cultuur en natuur, en mensen en dingen – heeft nu zijn gedachten over de politieke ecologie gesystematiseerd in het boek *Oog in oog met Gaia* (2017) en het pamflet *Où atterrir?* (*Waar kunnen we landen?*), dat binnenkort eveneens in Nederlandse vertaling verschijnt.

In wat Latour het 'Nieuwe Klimaatregime' noemt gaat de natuur zich 'in een soort aardbeving' verzetten tegen de mens. Het hele idee van 'bodem' of 'aarde' is dramatisch aan het veranderen: waar de aarde eerst een vertrouwd thuis was, voelt iedereen de grond nu onder de voeten wegzakken – en daarmee de bestaanszekerheid. Alle landen van de wereld (behalve Trumps Amerika) beseffen inmiddels 'dat er niet genoeg globe is voor de globalisering', dat we zo niet kunnen doorgaan. Niemand kan zich meer thuis voelen. We dreigen allemaal landverhuizers te worden, wanhopig en vergeefs op zoek naar een leefbare omgeving, een bewoonbaar land voor onszelf en onze kinderen.

In *Où atterrir?* legt Latour een onmiddellijk verband tussen drie grote vraagstukken: de neoliberale deregulering, de explosie van sociale ongelijkheid en de ontkenning van de klimaatverandering. Het is alsof een groot deel van de heersende elites heeft besloten dat ze deze aarde niet meer met anderen wil delen. Zij weigeren te betalen voor de gevolgen van de klimaatverandering en ontkennen vervolgens glashard het gevaar, om hun egoïsme te verhullen. Ze hebben alle solidariteit van zich afgeschud en zich teruggetrokken in 'een gouden fort'. De lagere klassen, de verliezers van de globalisering, zijn terecht woedend over dit verraad.

In *Où atterrir?* legt Latour een onmiddellijk verband tussen drie grote vraagstukken: de neoliberale deregulering, de explosie van sociale ongelijkheid en de ontkenning van de klimaatverandering. Het is alsof een groot deel van de heersende elites heeft besloten dat ze deze aarde niet meer met anderen wil delen. Zij weigeren te betalen voor de gevolgen van de klimaatverandering en ontkennen vervolgens glashard het gevaar, om hun egoïsme te verhullen.

Het is een elementair mensenrecht om je zeker en beschermd te voelen, om vaste grond onder de voeten te hebben. Vrijwillige kosmopolieten weten zich doorgaans goed te verzekeren tegen externe risico's: zij dragen een 'gouden parachute'. Maar hoe bieden we bescherming aan degenen die denken – daarbij gesouffleerd door rechtspopulisten – dat zekerheid alleen te vinden is in een nationale of etnische identiteit? Populisten begrijpen alleen de menselijke dimensie van de drie gekoppelde problemen: migratie ('ons land wordt ons afgenomen'). Maar hekken bouwen en grenzen sluiten houdt dan misschien menselijke migranten tegen, maar natuurlijk niet al die niet-menselijke migranten, die zich niets van nationale grenzen aantrekken: vervuiling, erosie, uitputting van hulpbronnen, vernietiging van leefmilieus.

Vandaar de centrale rol van de 'klimaatontkenning' in de huidige politiek. De reactie van de globaliseringselites ('sluit de poorten van ons gouden fort') en die van de nationalisten ('sluit de grenzen') komen zelf weer voort uit een nog veel radicalere reactie: die van de aarde die steeds harder terugslaat. In de *post-truth society* moet de waarheid over de klimaatverandering en over de gevolgen ervan uit alle macht worden ontkend, zowel om de bizarre sociale ongelijkheid te kunnen legitimeren, als om het valse thuisgevoel te kunnen suggereren dat ooit werd geboden door de nationale staat.

Een paradoxale aanwezigheid

In *Oog in oog met Gaia* schetst Latour met brede filosofische halen en op apocalyptische toon hoe de krachten van de aarde alle moderne zekerheden onderuit dreigen te halen. De 'Moderne Constitutie', met haar principiële scheidingen tussen feiten en waarden, mensen en dingen, natuur en cultuur, beschrijft de materiële wereld als inert en onbezield, en kan de natuur daarom heerszuchtig naar haar hand zetten. Maar nu de gevolgen van deze roofbouw als een boemerang in ons gezicht terugkeren, kunnen we niet langer ontkennen dat Gaia reageert, handelingsvermogen bezit, bezieling heeft: de aarde is 'actief, gevoelig, kwetsbaar, lichtgeraakt geworden'. We worden geconfronteerd met een immense vermeerdering van handelingsvermogens, van 'alles wat beweegt, schudt, opwarmt, overkookt en ingewikkelder wordt'. In het Nieuwe Klimaatregime moeten mensen daarom 'een vreemde, moeilijke machtsbegrenzing ten gunste van Gaia erkennen'.

In zijn eigenzinnige versie van Lovelocks hypothese benadrukt Latour overigens dat Gaia niet moet worden gemystificeerd tot superorganisme, wrekende godin, of vorm van voorzienigheid. Ze is eerder een warboel, maar die warboel bezit wél autonomie en intentionaliteit, en kan ons menselijke bestaan 'ontkennen' en op het spel zetten. Gaia is geen hogere macht, maar een metafoor: een naam die je kunt geven aan de onbedoelde gevolgen van de menselijke heerschappij over de natuur. 'Oog in oog staan met Gaia' levert daarmee een diepe paradox op: enerzijds moeten we een radicale onzekerheid aanvaarden, maar tegelijkertijd voelen we de dwingende aanwezigheid en de kracht van Gaia. Er komt 'iets groots' op ons af, maar wat het precies is, en wat het ons gaat aandoen, is hoogst onzeker.

Die paradox wordt door Latour hoog opgespeeld. Hij voedt het klimaatalarmisme en het gevoel van totale urgentie, én flirt regelmatig met oorlogsmetaforen en het besef dat we leven in de apocalyps. Die opgewonden stemming wordt afgewisseld met momenten van melancholieke berusting: eigenlijk hebben we de oorlog al verloren, want 'het is al gebeurd', de oorzaak van onze rampspoed ligt al achter ons. 'Van ecologie word je gek', en het is beter om 'subtiel te leren wanhopen'. Anderzijds is het volstrekt onzeker wat Gaia in de zin heeft. We kunnen ons niet langer beroepen op de Natuur als op een objectief fundament: de feiten spreken niet voor zichzelf. De Natuur is als begrip instabiel en controversieel geworden, en daarmee 'ingetreden in de politiek'.

Bruno Latour
***Oog in oog met Gaia* (vert. Rokus Hofstede & Katrien Vandenberghe)**
Octavo 2017, 432 blz.

Bruno Latour
Où atterrir? Comment s'orienter en politique
Éditions La Découverte 2017, 160 blz.

Het volk van Gaia

In dit licht is het wat kort door de bocht om, zoals Latour wil, de controverse tussen klimatologen en klimaatontkenners af te doen als een 'schijnruzie'. De IPCC-rapporten leveren 98 procent zekerheid over de antropogene opwarming van de aarde, en de consensus onder specialisten over de omvang en de urgentie ervan groeit van jaar tot jaar. Daarom hoef je niet meer met ontkenners in debat te gaan, want dat debat is allang beslecht. 'Klimaatsceptici' zijn helemaal geen sceptici, want zij menen absoluut zeker te weten dat klimaatverandering door mensenhand niet bestaat, en lijken daarin op militante atheïsten. Zij scharen zich achter hetzelfde sciëntistische feitengeloof als veel klimaatwetenschappers, die hopen dat wetenschappelijke objectiviteit de wereld zal redden.

Maar als het onderscheid tussen feiten en waarden onhoudbaar is, zoals Latour terecht onderstreept, bestaat er geen absolute zekerheid over de werkelijkheid (bijvoorbeeld die van de natuur), laat staan over de vraag wie namens die moeilijk grijpbare entiteit kan spreken. Dan is er dus wel degelijk ruimte voor twijfel en debat over de aard en de gevolgen van de klimaatverandering – misschien niet tussen de extreme posities van klimaatalarmisme en Trump-achtig negationisme, maar wel tussen gematigde groenen en gematigde sceptici (zoals de 'ecomodernisten') – over het vele dat nog onzeker is, zoals bijvoorbeeld de snelheid van de opwarming, de *tipping points*, de terugkoppelingseffecten, het belang van aanpassingsstrategieën, de centraliteit van de CO_2-uitstoot.

De belangrijkste boodschap van Latours boek – misschien belangrijker dan de Gaia-hypothese zelf – is dan ook dat de klimaatwetenschap door en door politiek is: iets wat de sceptici altijd al hebben beweerd (met het doel haar omlaag te halen), en wat klimaatwetenschappers nu ook maar eens bewust en offensief voor hun rekening moeten nemen. 'Inderdaad: we zijn een lobby, natuurlijk doen we aan politiek!' De oude epistemologie van 'feiten die voor zich spreken' blijkt een veel te zwakke verdedigingslinie. In plaats van zich te verschuilen achter de valse schijn van objectiviteit en waardevrijheid, moeten klimatologen nu eindelijk eens vijanden durven maken en oorlog gaan voeren. Zij moeten *hun* waarheid actief gaan verspreiden, en niet langer bang zijn om partijdige belangen te verdedigen, zoals bijvoorbeeld die van de wetenschap als institutie, van niet-menselijke wezens, en van een beschaafde, gematigde, respectvolle omgang met de levende aarde.

In Latours termen: wij moeten 'het volk van Gaia' durven zijn, dat zowel tegen 'het volk van de Natuur' (de dogmatische wetenschap) als tegen 'het volk van de Schepping' (de traditionele, monotheïstische religie) in het strijdperk treedt. De vrede tussen deze 'volkeren' zal niet bewerkstelligd worden door het optreden van een soevereine scheidsrechter, maar alleen door een altijd riskante diplomatie. Daarbij zijn onze eerste tegenstanders de modernen die de waarheid van de natuur als een godheid aanbidden en deze inzetten tegen de valse goden van degenen die nog steeds geloven in de schepping. Terwijl het volk van de moderniteit de natuur en de materie 'ontzielt' om ze beter te kunnen beheersen, is dat van het geloof geneigd tot 'overbezieling' van de wereld. Terwijl volgens Latour *be*zieling, dus iets ertussenin, de aard van de dingen het beste kenmerkt.

Latour ziet een verwantschap tussen sciëntisten en monotheïsten, omdat zij beiden geloven in een enkelvoudige waarheid, met alle intolerantie en geweld die daaruit volgt. Zij omarmen daarmee twee vormen van 'contrareligie' – een eigenaardig, van de Duitse egyptoloog Assmann geleend begrip dat het historische breekpunt markeert tussen het gematigde relativisme en de diplomatieke logica van het polytheïsme. Dat begrip heeft als voordeel dat het de weg vrijmaakt voor een positieve definitie van religie als 'datgene waaraan men gehecht is', of 'wat men met zorg beschermt'. Zo kan Latour 'geloof' gelijkstellen aan onzekerheid en – in het spoor van de Duitse theoloog Voegelin – onzekerheid zelfs uitroepen tot 'de essentie van het christendom'. Dergelijke begripsgymnastiek verhult gemakkelijk dat er wel degelijk een verschil in stelligheid bestaat tussen het geloof in de Ene Ware God en het seculiere waarheidsgeloof van de moderne wetenschap. Wie zijn nu eigenlijk onze ergste vijanden, vraag je je af, de jihadi's, de wetenschapsfilosofen, of toch de klimaatontkenners?

Ingewikkelde woordkastelen

Die laatste conceptuele koprol laat zien dat Latour niet vies is van dramatisering. Wat hij in ingewikkelde termen als de 'herverdeling van handelingsvermogens' probeert te vangen, komt wellicht neer op iets vrij eenvoudigs: de natuur, de aarde, het milieu 'doet iets terug' in reactie op onze destructieve omgang met het ecosysteem. Als de natuur op die manier 'handelt' (bijvoorbeeld seismisch actief is), moet zij dan ook worden beschouwd als 'bezield'? Terecht zet Latour zich af tegen de modernistische scheiding tussen mens en natuur, maar als zelfbenoemde woordvoerder van Gaia neigt hij zich uit te drukken door middel van mystificerende en personifiërende metaforen. Hij weet heel goed dat spreken namens zwijgende dingen een vorm van 'doen alsof' is, maar doet regelmatig of dat niet zo is en Gaia ons 'dwingt' tot allerlei alarmerende inzichten. Zo leven we volgens hem allang in de apocalyps, maar snappen dat nog niet. We lijden aan een merkwaardige onverschilligheid, hoewel 'de sirenes oorverdovend loeien'. Moeten we dan echt 'doen alsof' we leven in het einde der tijden, terwijl het principieel onzeker is of we ons er niet al in bevinden?

De vraag is of Latours flirt met Gaia zijn pleidooi voor een strijdbare ecologie niet onnodig in de weg zit en filosofisch overbelast. Ondanks zijn onfranse liefde voor 'realisme', 'aardse' praktijken en 'antropologische' empirie blijft Latour lijden aan de genetische afwijking van Franse intellectuelen: de neiging om ingewikkelde woordkastelen te bouwen op basis van een radicale filosofische intuïtie, waaraan allerlei definities (zoals die van religie en politiek) en interpretaties van andere denkers (in dit boek bijvoorbeeld Thomas Hobbes en Carl Schmitt) volledig ondergeschikt worden gemaakt.

Een voorbeeld van dergelijke vrije interpretatie is Latours 'metafysische' lezing van een schilderij van de Duitse romantische schilder Caspar David Friedrich, *Das Grosse Gehege*. Op het oog stelt dat werk het meanderende Elbe-landschap nabij Dresden voor, met een lange bomenrij op de achtergrond. Hoewel hij 'natuurlijk geen idee [heeft] wat de schilder precies wilde omheinen met dit schilderij en die titel', leest Latour hierin een geniale poging om 'het binnendringen van Gaia' en 'de instabiliteit van elk gezichtspunt' tot uitdrukking te brengen. *De grote omheining* is 'de grote onmogelijkheid' om nog langer te geloven dat de aarde kan worden begrepen als een redelijk, coherent geheel. Maar als je even googelt blijkt de titel heel prozaïsch te verwijzen naar het 'Grosses Ostra-Gehege', een park dat nu binnen de bebouwing van Dresden ligt, en waarvan de naam waarschijnlijk is ontleend aan de omheining van de dierentuin van het nabijgelegen domein Ostra.

Spreken zonder stem

Terug naar Groningen. Dat die breuken 'gewoon hun ding doen, bij wijze van spreken', is ontluisterend voor degenen die dachten de gaswinning zonder schade volledig te kunnen beheersen, en beangstigend voor de burgers die boven op de gasbel wonen. In dit opzicht moeten we inderdaad een 'knieval doen voor de majesteit van Gaia': de aarde is kwetsbaarder dan gedacht, we kunnen haar niet ongestraft uitbuiten. Maar Latour ontvouwt een dramatischer scenario: dat van een prikkelbare, nukkige planeet die zeggenschap claimt en in alle hevigheid opkomt voor zijn belangen. De 'sociale' klassenstrijd heeft volgens hem veel te weinig opgeleverd in de strijd tegen de modernistische globalisering. De politiek zal krachteloos blijven zolang zij de lijst van opstandige 'klassen' niet langer maakt en allianties weet te sluiten met al die nieuwe en machtige 'geosociale' actoren.

Zo'n verschuiving van antropocentrisme naar ecocentrisme brengt bekende risico's met zich mee. Ga je hierin te ver, dan val je ten prooi aan natuurmystiek in dienst van het eco-alarmisme. Het groene project gaat echter niet om het respecteren van buiten ons gestelde, harde planetaire grenzen, maar is juist een project van menselijke zelfbegrenzing. Anders gezegd: ecologische grenzen zijn zowel extern als intern aan de mens – zij worden niet alleen bepaald door de biofysische feiten, maar ook door een moraal van matiging en zelfbeperking. Inderdaad: feiten en waarden lopen door elkaar. Dat wil ook zeggen dat de belangen van niet-menselijke actoren alleen door mensen kunnen worden gearticuleerd en behartigd. In Latours voorstel voor een 'parlement van de dingen' spreken nieuwe woordvoerders namens tal van ongedachte en 'sprakeloze' actoren. In Nederland kennen we bijvoorbeeld een 'watergezant' die 'de belangen van het water' in brede zin behartigt. In Groningen treden vele woordvoerders op namens andere belangen dan die van de NAM en de overheid, onder wie ook geologen die 'spreken namens' de schuivende en botsende aardlagen. Het idee om woordvoerders van dergelijke niet-menselijke actoren (dieren, bossen, rivieren, landschappen, de bodem, de atmosfeer) meer spreektijd en politieke macht te geven wordt terecht steeds sterker omarmd. Maar ook in de Partij voor de Dieren zijn het de mensen en niet de dieren die het woord voeren.